

# **NCH Conferentie 19 november 2009, Den Haag**

## ***Cor van Beuningen:***

### **EU – Latijns Amerika, partnerschap en alliantie.**

### **Welke rol speelt Nederland?**

## **1. Inleiding**

### **1.1. ELE**

- Goedemiddag, dames en heren, mijn naam is Cor van Beuningen. Ik ben directeur van de Stichting Socires, en daarnaast voorzitter van Encuentro Latino Europeo – ELE. In die laatste hoedanigheid mag ik U vanmiddag toespreken.
- Eerst kort iets over ELE. ELE is een samenwerkingsverband van de NCH / Netherlands-Latin American Business Council, onze gastheer van vandaag, en van Radio Nederland Wereldomroep, Cordaid, NIMD, NCDO, CLAT Nederland, de Universiteit van Utrecht, het Platform van LA organisaties in Nederland, de Eduardo Frei Stichting, de Society for International Development en Socires zelf.
- Encuentro Latino Europeo is een platform voor beleidsanalyse en dialoog, gebaseerd op de overtuiging dat er voor zowel LA als Europa een wereld te winnen is door de betrekkingen sterk te intensiveren – als partners in het economisch verkeer, en ook als bondgenoten die samen optrekken op het wereldtoneel, met een gemeenschappelijke agenda voor een multilaterale, werkbare en duurzame wereldorde. Het gaat er bij ELE vooral om, om samen de beleidsagenda te ontwikkelen, met oog voor de situatie, de belangen en kansen voor beide partijen.
- Het vertrekpunt is: gedeelde waarden en gedeelde belangen. Wij vinden dat Nederland Latijns Amerika te lang links heeft laten liggen. Ten onrechte, want Latijns Amerika is een samenwerkingspartner met een enorme potentie, en een natuurlijke bondgenoot op het mondiale toneel. Europa en Latijns Amerika vormen een culturele eenheid, een waardengemeenschap, en veel Latijns Amerikanen willen graag de samenwerking met Europa intensiveren; Nederland is daarbij een gewaardeerd aanspreekpunt.
- ELE is vooral bekend van de jaarlijkse conferentie, die in het voorjaar wordt gehouden in de grote zaal van de SER. We hebben er al drie succesvolle edities op zitten. De volgende, 2010 wordt gehouden op 3 juni. We moeten nog wel een geschikte zaal zoeken want de SER wordt verbouwd, maar zet de datum vast in uw agenda: 3 juni 2010. Eén van de sprekers zal zijn Fernando Henrique Cardoso, eminent politiek wetenschapper en oud president van Brazilië en iemand die nog steeds politieke hoofdrol speelt in dat land.

### **1.2. DOEL VAN DE PRESENTATIE**

- Het belang van het sterk intensiveren van de betrekkingen met Latijns Amerika is op drie niveaus aan de orde te stellen:
  1. Op korte termijn: de enorme marktkansen, over en weer, voor handel, investeringen en dienstverlening. Die zijn door de vorige sprekers al aan de orde gesteld.
  2. Op middellange termijn: de economisch-strategische betekenis van Latijns Amerika. LA is een continent dat rijk is aan strategische hulpbronnen. Het bezit bijna één derde van het zoete water van de wereld; het heeft gunstige fysieke omstandigheden voor de productie van voedsel en biobrandstoffen; en het bezit de belangrijkste oliereserves buiten het Midden Oosten, gas, koper, ijzer, en

ook tin, zink, zilver, mineralen waarvan de bekende wereldvoorraden binnen 20 tot 40 jaar zullen zijn uitgeput..... En al deze hulpbronnen zullen niet alleen van belang zijn voor de economische ontwikkeling van Latijns Amerika en de rest van de wereld. Zij zullen ook cruciaal zijn voor het aanpakken en oplossen van enkele van de hedendaagse wereldproblemen, zoals energie- en voedselzekerheid, klimaatverandering en biodiversiteit, economische groei en armoedebestrijding, veiligheid en vrede

3. En, ook op middellange termijn: de geopolitieke betekenis van Latijns Amerika. Alvast iets meer uitleggen

- Op het tweede en vooral het derde punt wil ik het resterende kwartier nader ingaan. **Ik zal in mijn verhaal dus de relatie LA en de EU situeren in de actuele strategische en geopolitieke ontwikkelingen op wereldschaal.** Eerst zal ik, in deel 1, ingaan op die strategische en geopolitieke ontwikkelingen, daarna zal ik, in deel 2, daarbinnen de relatie tussen LA en de EU bespreken, en de rol die Nederland kan spelen.

## 2. DEEL 1. Actuele strategische en geopolitieke ontwikkelingen

### 2.1. GLOBALISERING

- Tot een paar jaar geleden stond elk verhaal over ontwikkelingen op wereldschaal in het teken van **globalisering**: de economische integratie of verweving op mondiaal niveau. In de jaren '70 was dit globaliseringsproces in een enorme stroomversnelling terecht gekomen, als gevolg van een aantal technologische vernieuwingen, vernieuwingen met name op het gebied van transport en van ict.
- De transportrevolutie maakte, geholpen door goedkope olie, bedrijfsverplaatsingen mogelijk naar lagelonenlanden, de outsourcing van functies over de hele wereld. Er ontstonden geïntegreerde globale productieketens, en afstand deed er niet meer toe.
- En de ict revolutie maakte dat ondernemers over de hele wereld de beschikking kregen over informatie en gereedschap om aan te kunnen haken en mee te kunnen doen, te kunnen concurreren op de geglobaliseerde wereldmarkt; dus ook: meer marktwerking, zie in Nederland de MDW-projecten. ***The world is flat***, de wereld is plat geworden, zei Thomas Friedman in 2005, en hij bedoelde daarmee dat een *level playing field* was ontstaan voor ondernemen en ondernemers op wereldschaal. De hobbels voor vrijhandel, zoals hoge tariefmuren, werden opgeruimd, en kennis en informatie kwamen voor iedereen beschikbaar.
- Eén aspect van het globaliseringsproces wil ik nadrukkelijk even belichten, en dat is de dé-politisering en dé-nationalisering van de economie en van het economisch leven. Dé-nationalisering, dat wil zeggen dat nationale grenzen voor het economisch verkeer steeds minder belangrijk werden. En dé-politisering wil zeggen, dat de politiek, dat statelijke overheden steeds minder te zeggen kregen over de economie en de economische ontwikkelingen. De tucht van de wereldmarkt geldt voor alle bedrijven én ook voor alle overheden, niemand kan zich daaraan onttrekken. Iedereen, ook de regeringen, moet zich aanpassen aan de eisen die worden gesteld door de open wereldmarkt en de ongekend scherpe concurrentie. De marges voor nationaal beleid worden smaller en smaller.

### 2.2. NEW SCARCITIES

- Eigenlijk waren we nog maar net gewend aan het raken aan de nieuwe wereld, en nog druk bezig om onze mindset daarop in te stellen, of de boel is al weer overhoop gehaald. Eerst door het fenomeen van de **new scarcities**, vanaf 2003-2004. Daarmee wordt bedoeld de explosief stijgende vraag naar energie, mineralen en voedsel, vooral uit de opkomende economieën, en de navenant sterke

prijsstijgingen voor deze commodities. Intussen zijn de vraag en de prijzen weer gezakt als gevolg van de wereldwijde recessie, maar het is waarschijnlijk dat deze terugval in de vraag tijdelijk van aard zal zijn.

- Energie, mineralen en voedsel zijn bijzondere goederen, omdat ze vrijwel niet hernieuwbaar zijn, of omdat de uitbreiding van de productie ervan gehinderd wordt door gegeven natuurlijke omstandigheden. Ze zijn ook bijzonder, omdat een gebrek eraan ernstige gevolgen heeft voor de rest van de economie, én direct ook voor de samenleving als geheel. Daarom is het fenomeen van de new scarcities niet alleen economisch maar direct ook politiek van aard. De schaarste aan energie, mineralen en voedsel fenomeen leidde tot een vrij plotselinge politieke herdefinitie van het belang van deze goederen. Plotseling waren het niet alleen meer economische goederen, maar ook strategische goederen, zaken die het landsbelang raken. Plotseling ook zagen overheden zich genoodzaakt - of gelegitimeerd- om zich er weer intensief mee gaan te bemoeien, om weer een eigen nationaal energie- en voedselbeleid te gaan ontwikkelen. Energie, mineralen en voedsel waren opeens weer Chefsache geworden, zaken met de allerhoogste politieke prioriteit. Nationalisme, protectionisme en energie-nationalisme waren opeens weer aan de orde van de dag. Hier ga ik even dieper op in.

### 2.3. RE-NATIONALISERING, RE-POLITISERING EN GEOPOLITISERING

- Het fenomeen van de new scarcities bracht een grote schokgolf teweeg in de internationale betrekkingen. Als energie, mineralen en voedsel niet alleen commodities zijn op de wereldmarkt, maar schaarse en bijzondere goederen met een politiek en strategisch, en zelfs militair belang, dan kijkt iedereen opnieuw rond: hoe sta ik ervoor, en hoe staan anderen ervoor? Welke landen beschikken er over energie, mineralen en voedsel, welke niet? De landen die er op dit punt goed voor staan verdienen niet alleen veel geld, maar ze spreiden ook een nieuwe, imperiale zelfverzekerdheid ten toon op het internationale toneel – zie Poetin, zie Chavez.
- Aan de andere kant staan de verliezers van deze ronde, de landen die voor hun energie afhankelijk zijn van anderen. Sommigen verlagen zich tot straatvechterij, tot een scramble for resources, om maar aan hun gerief te komen: tot en met blood for oil – zie China in Afrika, de VS in Nigeria. En het feit dat dat 85% van de olie- en gasvoorraden in de wereld in handen is van staten, autocratische staten vaak, krijgt in deze nieuwe context natuurlijk een heel andere lading en betekenis. Dus ook op het internationale al niveau worden energie, mineralen en voedsel politiek herdefinieerd. Ze worden **geopolitieke assets**, van groot belang in internationale machtsverhoudingen, in power politics. Opeens zijn olie, koper en tarwe niet meer zomaar commodities, die verhandeld worden op de markt; maar zijn het wapens geworden, alsof een oorlog op handen is. Plotseling hebben politici het over the energy weapon, the food weapon. Het was een hele tijd geleden dat we dat soort concepten hadden gehoord.

### 2.4. REVERSED GLOBALIZATION

- De new scarcities hebben dus geleid tot niet alleen de re-nationalisering en re-politisering van het economisch leven, maar ook tot veranderde machtspolitieke verhoudingen op wereldniveau, en vooral, tot de re-geo-politisering van de internationale betrekkingen.
- Al deze processen zijn vervolgens weer in een versnelling geraakt door de financiële crisis die nu al ruim een jaar over de wereld woedt. De betekenis daarvan kunnen we nu nog niet doorgronden – maar we kunnen gerust stellen dat er iets heel fundamenteels aan de hand is. De wereld is niet langer alleen maar een globale markt. Nationale grenzen doen er zeer zeker wél toe, nationale overheden zijn zelfs weer hoofdrolspelers geworden, en internationale betrekkingen gaan niet langer alleen maar over de concurrentie-positie; maar ook en primair weer over

machtsverhoudingen: wie is er sterker, wie kan de ander verslaan als het er op aan zou komen?

- Samengevat: we zien een proces van omgekeerde globalisering, **reversed globalization**. De geo-economie wordt weer ondergeschikt gemaakt aan de geopolitiek. Internationale betrekkingen worden weer geopolitieke machtsverhoudingen. Onze wereld is weer, **niet** primair een markt, waar geconcurrereerd en gehandeld wordt, maar een arena, waar machtsposities worden betrokken, waar geloerd en gevochten wordt.

**Hier staan we nu, in een verwarrende, want tegenstrijdige dubbele beweging:**

- aan de ene kant de globalisering, de éénwording van de wereld als globale markt, gepaard gaande met de dé-politisering en dé-nationalisering van het economisch leven
- aan de andere kant de omgekeerde beweging, reversed globalization, fragmentering en divergentie, de re-nationalisering en re-politisering van het economisch leven en de geo-politisering van de internationale betrekkingen.

## **2. 5. DE GLOBALE CONTEXT VAN TRANSITIE**

- Deze geo-politisering van de internationale betrekkingen - als gevolg van de energie-, voedsel- en financiële crises - doet zich voor in een heel bijzondere periode van de wereldgeschiedenis. Namelijk: die van het eind van de unipolaire wereldorde, zoals we die kenden sinds de Val van de Muur, twintig jaar geleden. Deze unipolaire wereldorde werd ideologisch gedomineerd door het Westers liberalisme, en geopolitiek door de supermacht VS. Deze periode loopt nu af. Alleen: de contouren van het nieuwe wereldsysteem zijn nog onduidelijk.
- Wél hebben we een duidelijk beeld van de nieuwe *economische* krachtsverhoudingen. Economisch is de nieuwe wereld multipolair. In ongeveer tien jaar tijd zal de wereldeconomie worden gedomineerd door drie grote blokken, die elk goed zijn voor 15-20% van het Bruto Mondiale Product. Dat zijn China, de VS en de EU. Daarna komen India met ongeveer 10%, en Japan, Brazilië, Rusland en Mexico met ieder 5% of minder.
- En de grote vraag is nu hoe deze nieuwe economische configuratie wordt meegenomen in het delicate proces van geopolitieke re-accommodatie na het verdwijnen van de unipolaire wereldorde. Zullen de politieke leiders bereid en in staat zijn om een vreedzame overgang naar een duurzaam nieuw wereldsysteem te bewerkstelligen, of staat ons een lange periode van rivaliteit en conflict te wachten?
- Diverse onderzoekers zien nu al rivaliserende machtsblokken ontstaan, die verwickeld zijn in een strijd om de hegemonie. Zo bijvoorbeeld Mark Leonard in zijn boek *Divided world: the struggle for primacy in 2020*. Hij ziet vier machtsblokken met hegemonische ambities, elk met een eigen visie op de wereldorde. Het eerste is de VS, met een realistische visie, een wereldorde gebaseerd op macht en suprematie. Het tweede is de EU, met een visie waarin multilateralisme en een *rules based* internationale orde centraal staan. De derde is de autocratische as, Rusland/China, met een visie waarin nationale soevereiniteit voorop staat, om zich te beschermen tegen externe inmenging. De vierde is de Islam zone, die zich eigenlijk niet gebonden acht door enige internationale rechtsorde.
- Het gaat er nu niet om te voorspellen hoe de blokken zich precies zullen vormen en positioneren. Waar het mij hier om gaat is te laten zien dat de problemen en kwetsbaarheden op mondiaal niveau in de afgelopen vijf jaren enorm zijn toegenomen. Dan gaat het om oude problemen, zoals armoede en honger, veiligheid, klimaatverandering en verlies aan biodiversiteit, en ook om nieuwe problemen, zoals de new scarcities, de schaarste aan energie, mineralen en voedsel, en de financiële crisis en economische depressie.

- Het zijn allemaal problemen die alleen kunnen worden opgelost door gezamenlijke actie. En een paar jaar geleden hadden we nog de illusie dat de wereldleiders, geconfronteerd met zulke grote en urgente problemen, de handen ineen zouden slaan en het eens zouden kunnen worden over gezamenlijke actie, in de vorm van bindende overeenkomsten en niet-vrijwillige vormen van global government. Maar wat we de afgelopen jaren hebben gezien is dat deze problemen hen niet nader tot elkaar hebben gebracht, maar juist het tegenovergestelde effect hebben gehad. Ze hebben de polarisering, de conflictiviteit, de nationalistische en machtspolitieke instincten alleen maar aangewakkerd. Dus niet alleen zijn onze wereldproblemen groter en talrijker geworden, maar tegelijkertijd zijn de wil en de bereidheid om aan een oplossing te werken verminderd. De verkiezing van Obama tot president van de VS leek even een tegenbeweging in te luiden, maar ik denk dat we intussen moeten concluderen dat ook Obama primair gericht is op het eigenbelang van de VS.

### **3. DEEL 2. EU – Latijns-Amerika partnerschap en alliantie; zachte macht voor het goede.**

- **In a rapidly changing world with shifting power blocks and global problems such as energy and food insecurity and climate change, Latin America and Europe need each other more than ever. For their own benefit, and for the benefit of the world, they are to establish an Axis of Trust and together act as a force for good, promoting a rules based multilateralist world order.**
- Tot zover mijn schets van de recente economische en geopolitieke ontwikkelingen op wereldschaal, waarin ik nu, in deel 2, het enorme belang van samenwerking tussen Europa en Latijns Amerika wil situeren en onderbouwen. Ik zou durven beweren dat die samenwerking voor Europa zelfs van levensbelang is.

#### **3.1. VOORZIENINGSZEKERHEID ENERGIE**

- Neem energie. De EU is sterk afhankelijk van extern energieaanbod: 76% van haar olie en 49% van haar gas wordt geïmporteerd, en deze cijfers zullen stijgen tot maar liefst 94 en 81% in 2030. Veel van die olie en dat gas komt uit autocratische staten waar het EU betoog over good governance, veiligheid en mensenrechten in het geheel niet aan besteed is. Maar elk van de lidstaten van de EU, Nederland niet uitgezonderd, laat zich gewillig chanteren en maakt zijn opwachting bij halve en hele dictators om maar aan zijn gerief te komen. En zo houden we met zijn allen die regeringen in het zadel, en maken we de wereld nog instabieler en onveiliger dan hij al is.

#### **3.2. VOORZIENINGSZEKERHEID ENERGIE (II)**

- Het is in dit licht dat de enorme betekenis van samenwerking met Latijns Amerika gezien moet worden. Niet alleen is het zoals gezegd een continent dat rijk is aan strategische hulpbronnen, zoet water, ruim potentieel voor de productie van voedsel en biobrandstoffen, olie, gas, mineralen. Maar belangrijker nog is het feit is dat Latijns Amerika de voorkeur van Europa deelt voor democratie, voor multilateralisme, voor een op rechtsregels gebaseerde internationale orde. En op een nog dieper niveau delen Europeanen en Latijns Amerikanen waarden en overtuigingen over hoe we zouden moeten samenleven en wat voor een soort samenleving we zouden moeten nastreven, zowel op het nationale als op het globale niveau. Het feitelijk bestaan van een dergelijke basis van gedeelde waarden is gemakkelijk te herkennen, als we deze vergelijken met de Chinese, Slavische of zelfs maar de Angelsaksische basisovertuigingen.

### 3.3. BONDGENOOTSCHAP VOOR HET GOEDE

- Verrassenderwijs lijken de Latijns-Amerikanen zich meer dan de Europeanen bewust te zijn van dit cruciale feit. Ook zijn voor de Latijns-Amerikanen de sterke historische en culturele banden die hen met Europa verbinden meer levend en present. Van hun kant bestaat er nog steeds een heel reële belangstelling voor het ontwikkelen van een partner- en bondgenootschap dat veel dieper gaat dan de nogal steriele rituele onderhandelingen op de EU-LA topconferenties. Wat er nodig is zijn dialoog, wederzijds vertrouwen, de wil tot investeren in een duurzaam partnerschap en een solide *bondgenootschap voor het goede* op het wereldtoneel. De kwesties die de Latijns-Amerikanen totnogtoe frustrerden in de relatie met de EU – de landbouwprotectie en het feit dat de Europeanen in deze kwestie bondgenoot van de VS zijn in de WTO, het thema migratie, de manier waarop Spanje de ruimte wordt gegeven om de EU te gebruiken voor de bevordering van zijn eigen economische belangen in Latijns Amerika – al deze kwesties zouden onmiddellijk moeten worden aangepakt, als een teken dat een nieuw tijdperk in de relatie aankondigt. Beide kanten zouden moeten werken binnen een geïntegreerd politiek kader dat gericht is op het behartigen van de belangen van elk van de partners én op het scheppen en benutten van nieuwe kansen voor beiden zowel als voor de globale samenleving. De EU en Latijns Amerika moeten samen een as van vertrouwen vormen, als een kracht voor het goede in een licht ontvlambare wereld, die gedéstabiliseerd dreigt te worden door geopolitisering, polarisering en wantrouwen.

### 3.4. KANSEN VOOR NEDERLAND?

- De intensivering van de samenwerking tussen Europa en Latijns Amerika biedt voor Nederland speciale kansen. We moeten dit ook niet overdrijven, maar toch is het waar dat voor veel Latijns Amerikanen Nederland een gewaardeerd en zelfs sympathiek aanspreekpunt in Europa vormt. De vraag is nu: zijn wij in staat om die kansen te pakken, zijn wij daarvoor toegerust? Het antwoord is jammer genoeg: nee. Politiek ontbreekt de visie, de aandacht, de urgentie. Ook het parlement ontbreekt het aan belangstelling en deskundigheid, er is maar één parlementariër die de LA vlag draagt en dat is Kathleen Ferrier. Ook voor onze ministeries Buitenlandse Zaken en Economische Zaken heeft Latijns Amerika geen prioriteit, ook al wordt in documenten soms het tegendeel beweerd. Er is geen aandacht, geen visie, geen zicht op grotere verbanden. En er is geen massa, geen geïnstalleerde capaciteit.
- Binnen BuZa wordt het grootste deel van de capaciteit bovendien ingezet voor Ontwikkelingssamenwerking. Jammer genoeg hebben de mensen die zich daarmee bezig houden vaak niet de juiste *mindset* om mee te praten en vorm te geven aan een partner- en bondgenootschap van gelijkwaardigen. Hun logica is die van het beheren van een zak geld, het geven van hulp en het stellen van voorwaarden daaraan. Een mooie illustratie hiervan leverde minister Koenders zelf, op de ELE conferentie van 2008. Het thema van zijn speech, overigens uitgesproken door DG Ruud Treffers, was precies het strategische bondgenootschap tussen Europa en Latijns Amerika. Wat doet de minister in zijn speech? Hij legt LA langs de meetlat. Om te beoordelen of LA wel kan kwalificeren als onze partner laat hij LA drie lakmoesproeven ondergaan, betreffende de verdeling van welvaart, van milieugebruiksruimte en de manier waarop omgegaan wordt met democratie en mensenrechten. Gelukkig was ook Kathleen Ferrier aanwezig, die waarschuwde voor misplaatst Westers superioriteitsgevoel en opmerkte dat de tijd dat wij Latijns Amerika de maat konden nemen al lang en breed voorbij is. Latijns Amerika staan verschillende opties ter beschikking, en het opleggen van de eigen criteria aan de ander is geen goed begin van gelijkwaardig partnerschap. Het gaat er mij hier

natuurlijk niet om, om Koenders te bekritisieren. Wat ik wel zou willen stellen is dat de logica van Ontwikkelingssamenwerking, van het geven van hulp en het stellen van voorwaarden daaraan, die hele manier van omgaan met elkaar die dat met zich meebrengt, dat dat een volwassen en gelijkwaardige manier van omgaan met elkaar in de weg zit. Datzelfde merk je ook in de relatie tussen de EU en Latijns Amerika, op het tweejaarlijkse topoverleg. Die grote zak met geld - 2,8 miljard euro - die op tafel gezet wordt voor hulp, dat bepaalt op voorhand de aard van de relatie, de posities, de teneur, de inzet van het gesprek.

### **3.5. Slot**

- We zijn in Nederland dus slecht toegerust om de kansen te pakken in de intensivering van de samenwerking met Latijns Amerika. Er is een gebrek aan visie, aan aandacht, aan capaciteit. Hoe gaan we daar verandering in brengen? Mijn voorstel zou het niet zijn om het aantal ambtenaren uit te breiden, dat is in deze tijd ook niet realistisch. Wat ik wel zou willen bepleiten is de vorming van een LA task force, waarin we de beschikbare maar versnipperde capaciteit in de overheid maar ook in bedrijfsleven, in instellingen en organisaties bij elkaar brengen, en samen aan de slag gaan. Een geconcentreerde inspanning, met een scherpe sense of urgency, met visie en energie.
- Wat dit betreft kijk ik met jaloezische ogen naar het al eerder genoemde Spanje. Enkele weken geleden zag ik op de Spaanse televisie een interview met de president Zapatero. Het thema was de diepe economische crisis in zijn land, en de vraag was wat zijn regering daar aan ging doen. Zapatero noemde twee ankerpunten: de banksector, en Latijns Amerika. De Spanjaarden hebben goed in de gaten waar hun belang ligt. Ze hebben hun eigen Iberoamerikaans secretariaat, SEGIB, met Enrique Iglesias aan het hoofd, en een jaarlijks topoverleg van staatshoofden van alle LA landen en Spanje en Portugal. Eind deze maand vindt er weer een plaats. Heel slim spannen ze ook de EU voor hun eigen karretje. Op 1 januari 2010 neemt Spanje het voorzitterschap van de EU over, en LA staat bovenaan de buitenlandagenda. En de Spanjaarden zijn nu al bezig met de voorbereidingen voor het volgende EU-LAC topoverleg, op 17 en 18 mei 2010 in Madrid. De inzet van mankracht en middelen is enorm, zowel uit het overheidsapparaat als vanuit de universiteiten, de instellingen voor onderzoek, bedrijfsleven enzovoorts.
- De vraag is dus: kunnen wij in Nederland iets dergelijks, zij het op wat kleinere schaal, voor elkaar krijgen? Graag willen wij van ELE daarin het voortouw nemen.

***Cor van Beuningen, november 2009***